

**Социални роли на учениците при инспектиране на качеството на
българското образование**

Social roles of students in inspecting the quality of Bulgarian education

Цецка Хаджигеоргиева

Институт по философия и социология, Българска академия на науките,
редовен докторант в секция „Общности и идентичности“

tshadji@yahoo.com

tshadji.iphs.bas@gmail.com

Tsetska Hadzhigeorgieva

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences
PhD student in Sociology, Department Communities and Identities,

tshadji@yahoo.com

tshadji.iphs.bas@gmail.com

Социални роли на учениците при инспектиране на качеството на българското образование

***Резюме:** Статията анализира темата за социалните роли на учениците като участници в процеса на инспектиране на качеството на образованието, като един нов социален феномен в българската образователна система. Като нов процес, стартирал наскоро в българското образование, инспектирането на качеството на образованието поставя учениците в две противоположни роли: на „оценявани“ и „оценяващи“. Учениците познават и се представят много успешно в традиционната за тях в училищните институции роля на „учащи се, които са оценявани в процеса на обучение“. Но в процеса на оценяване на качеството на образованието пред учениците се поставя изискването да овладеят една нова социална роля - на „оценяващи“, които пряко участват в процеса на инспектирането.*

Първата част на статията проблематизира термина социална роля. Втората част е посветена на анализа на инспектирането, с акцент върху конкретните мнения на учениците, влезли в социалната роля на оценяващи при осъществяването на дейностите по инспектирането на качеството на образователния процес.

Как се случва инспектирането на качеството на образованието в българските образователни институции? Как един нов социален феномен, какъвто е инспектирането на качеството на образованието, може да помогне за развитието на българската образователна система и за утвърждаването на политика на гарантиране на качеството на образованието? До колко социалните актьори в образователните институции: ученици, родители, учители, директори, административен персонал са запознати със своите роли в процесите по оценяване на достигнатото качество на образованието и как ги реализират?

Всички тези въпроси предстоят да бъдат научно изследвани и огласени в българската образователна система, за да бъдат насочени социалните актьори - ученици, родители, учители, директори - при изпълнението на взаимозависимите си и вътрешно противоречиви социални роли (на оценявани и оценяващи), така че да ги изпълняват възможно най-ефективно. Част от тези въпроси са предмет на анализ и в настоящата статия.

***Ключови думи:** социален актьор, социални роли, инспектиране на качеството на българското образование, оценяване на качеството на образованието.*

Social roles of students in inspecting the quality of Bulgarian education

***Abstract:** The article analyzes the topic of the social roles of students as participants in the innovative social phenomenon of inspecting the quality of Bulgarian education. Like any innovation launched in the evaluation of education, the inspection places students in the roles of key players: "evaluated" and "evaluated". Students know and perform very well in the established in their school institutions roles of "students who are assessed in the learning*

process" But in the phenomenon of assessing the quality of education, students are required to master a new social role who are directly involved in the inspection.

The first part of the article deals with the semantics of the social role. The second part of the article focuses on the analysis of the inspection, the specific opinions of students who have entered the social role of assessors in the activities of quality inspection of educational institutions, in which their main social role is taught and assessed in the educational process.

How is the quality inspection of Bulgarian educational institutions happening?

How can the social phenomenon of quality inspection of education help the development of the Bulgarian educational system and policies to ensure the quality of education?

To what extent do social actors: students, parents, teachers, principals, administrative staff in the education system and structures know their social roles and interactions in the processes of assessing the achieved level of quality of education in inspection?

All these issues are to be researched and announced in the Bulgarian educational system in order to facilitate and effective social actors: students, parents, teachers, principals, in the implementation of their compiled social roles of evaluators and evaluators.

Key words: *social actor, social roles, inspection of the quality of Bulgarian education, evaluation of the quality of Bulgarian education.*

„Целият свят е сцена и всички ние сме актьори на нея – влизаме, излизаме и за своето време всеки от нас играе различни роли.“ Уилям Шекспир

Настоящата статия е ориентирана към анализ на сложните социални взаимодействия, процеси и роли, в които е поставен ученикът като социален субект в комплексния и нов за българската образователна система социален процес на инспектиране на качеството на образованието в училищата.

Когато кажем ученик, в представите ни това е детето, което се обучава в образователна институция, но всъщност то е пряк участник-играч в много сложен комплекс на взаимодействия и въздействия, тъй като „образованието като процес включва обучение, възпитание и социализация“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016: 6).

Съвсем отскоро, от 2018/2019 учебна година, в българската образователна система стартира оценяването на достигнатото качество на образованието чрез инспектирането на образователните институции, което като социален феномен обхваща разнородни процеси и взаимодействия, в които ученикът попада в абсолютно противоположни социални роли. Първата и основна роля на ученика е традиционната – на оценяван субект в качеството му на пряк участник в учебния процес. Втората, сравнително нова и иновативна социална роля на ученика, е на оценител или на оценяващ, който чрез своята оценка взема пряко участие в процесите по инспектиране на образователната институция.

Социалните роли

Според Себастиан Харниш **ролите** са социални позиции (както и социално призната категория актьори), които са зависими от егото и променят очакванията по отношение на целта на актьора в един организирана група (Harnisch 2010).

В книгата си „Ролевата теория: очаквания, идентичности и поведение“ Брус Бидъл свързва социалната роля със „социалното поведение, както и с факта, че хората се държат

по различни и предвидими в зависимост от съответните им социални идентичности и конкретната ситуация начини. Както терминът роля предполага, ролевата теория започва живот като театрална метафора. Ако представленията в театъра са диференцирани и предвидими, защото актьорите са принудени да изпълняват „части“, за които са написани „скриптове“, то изглежда разумно да се вярва, че социалното поведение в други контексти е също такава – състои се от свързани части и сценарии, разбирани от социалните участници. И така, теорията на ролите може да се каже, че се занимава с триада от понятия: моделирани и характерни социални поведения, части или идентичности, които се приемат от социалните участници, и сценарии или очаквания за поведение, които се разбират от всички и се спазват от изпълнителите“ (Biddle 1979).

Според концепцията на американските социолози Р. Линтън и Дж. Мийд всеки индивид изпълнява по няколко социални роли. Ако се позовем на тяхната категоризация на видовете социални роли, бихме могли да дефинираме така социалните роли на ученика в образователната институция:

1. Официална социална роля – ученик;
2. Междуличностни социални роли – приятел, лидер;
3. Социални и демографски роли – брат, сестра, син, дъщеря, внук (Linton 1955).

„В структурата на личността ролите и статусите са тясно преплетени. Те позволяват на човек да решава различни социални проблеми, да постига цели и да задоволява изискванията. Социалната роля и статутът на индивида в групата са важни за мотивацията му за работа. Стремейки се да повиши статуса си, човек започва да учи, да работи, да се усъвършенства...Групите са динамична цялостност и винаги има възможност за преразпределение на статусите. Човек, използвайки многообразието от роли, които изпълнява, може да промени статуса си. И обратното: промяната на статуса му ще доведе до промяна на набора от роли, които изпълнява. Социалната роля и статутът на индивида в групата могат накратко да бъдат описани като движещата сила на индивида по пътя към самореализацията му и постигането на неговите цели“ (Linton 1955).

Ролевите теории (Дж. Морено, Т. Парсънс) разглеждат развитието на личността като функция на съвкупността от социални роли, които индивидът изпълнява в обществото. Социалната роля се възприема като набор от функции, като шаблон за поведение на човека, заемащ определен социален статус. Социалната роля е поведение, което обществото счита за приемливо за хора с определен статус. Социалните роли на човек се променят в зависимост от това в кой момент от живота си се намира той. Ролевите теории вземат предвид:

1. Поведенческите реакции на човека, неговата реч, действия, постъпки.
2. Външният вид на индивида. Той трябва да бъде съобразен с нормите на обществото. Мъж, облечен с рокля или полак в редица страни ще бъде възприет негативно, също като шеф на офис, който ходи на работа с мръсни дрехи.
3. Мотивацията на индивида. Мотивите се оценяват въз основа на очакванията на другите хора, които са изградени върху общоприето разбиране.

Инспектирането на качеството на образованието

Научното изследване на **инспектирането** на качеството на образованието от социологическа гледна точка е важно, тъй като би разкрило цялото богатство от социални

роли и социални взаимодействия между основните участници в този процес - ученици, родители, учители, управленски екипи, партньори, институции - с което би съдействало за оптимизиране на взаимодействията между тях и повишаване на тяхната ефективност, което в крайна сметка би имало за резултат по-пълно удовлетворяване на потребностите на участниците в образователния процес и повишаване на качеството на самия образователен процес.

В *Енциклопедичния речник по социология* е представена спецификата на феноменологичния подход към социалната действителност. Феноменологичната социология е представена като направление в социологията, което изследва и анализира социалния свят през субективната гледна точка и го представя като „структура на важни за агента на социалното действие значения“. Феноменологичната социология се разглежда като „продължение и задълбочаване“ на „разбиращата социология“ на Макс Вебер, на „феноменологията на жизнения свят“ на Едмунд Хусерл и на изследванията на Анри Бергсон „за живеенето в потока на опита“. Според Алфред Шютц, с чието име основно се свързва развитието на феноменологичната социология, тя е „призвана не да описва социалния свят отвън, а да изследва преживяването“. Този факт налага „задълбочено изучаване на естествената среда (контекста) на отношенията между хората и заобикалящия ги свят“ (Енциклопедичен речник по социология 1996: 520).

Опирайки се на тази феноменологична традиция, ще се опитаме да разкрием ролята на различните социални актьори, преки участници в процеса на инспектирането: ученици, родители, педагогически и непедагогически персонал в детските градини и училищата, както и екипите им на управление, и важността на техните роли при оценяването на достигнатото качество на образованието.

Започналият наскоро социален процес на инспектиране на качеството на българското образование поставя родителите и учениците в качествено нови социални ситуации и ги въвежда в качествено нови социални роли на активни участници в процеса на оценяване на качеството на образованието. А в условията на извънредната епидемиологична обстановка в страната през последните две години анализът на техните нагласи и мнения за дистанционното обучение е особено ценен с прагматичните препоръки за оптимизиране на организацията на онлайн обучението, избор на достъпни и работещи онлайн платформи, нови методи на преподаване и учене. Едни от основните въпроси, които възникват тук са: Какво се случва – сближаване или раздалечаване при взаимодействията между социалните актьори, участници в процеса на инспектирането (инспектиращ екип-учител-родител-ученик)?; Какви промени в начините на провеждане на инспектирането трябва да се реализират, така че да се постигне повишаване на качеството на българското образование?

Учениците като социални актьори и техните социални роли на оценявани и оценяващи в процеса на инспектиране на качеството на образованието

Според Марин Андреев „учениците са основен фактор на социалното възпроизводство на обществения живот и изпълняват фундаментална функция в съзиждането на образователния, културния и творческия потенциал на нацията“ (Андреев 1998: 128).

Основните права и задължения на децата и учениците са регламентирани в ЗПУО, чл.171 и чл.172. Всъщност чрез тях се дефинира и основната социална роля на децата и учениците в предучилищните и училищните образователни институции, която можем да обобщим до най-значимото: „да бъдат обучавани и възпитавани в здравословна, безопасна и сигурна среда“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016).

Образователните институции, които се инспектират за достигнато качество на образованието в протичащия понастоящем процес на инспектиране в българската образователна система са детските градини и училищата. В ЗПУО те са определени в чл.24 и чл.25 по следния начин: в процесите по инспектиране на качеството на образованието в детските градини се оценява достигнатото ниво на предучилищното образование в детската градина, като институция в системата на българското образование, в която „се отглеждат, възпитават, социализират и обучават децата от тригодишна възраст до постъпването им в първи клас, в съответствие с държавния образователен стандарт за предучилищно образование“; в процесите по инспектиране на качеството на образованието в училищата се оценява достигнатото ниво на образование в училището, като институция в системата на българското образование, в която „се обучават, възпитават и социализират ученици и се осигуряват условия за завършване на клас и етап и/или за придобиване на степен на образование, както и/или професионална квалификация“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016).

Ученикът в училището е в основната си роля на учащ, обучаван. Той участва активно в училищната подготовка и като обучаем усвоява „съвкупност от компетентности-знания, умения и отношения“, необходими за целите на училищното образование (Закон за предучилищното и училищното образование 2016). С новия закон за предучилищно и училищно образование значително се обогатява съдържанието на училищната подготовка: общообразователна, разширена, профилирана, професионална и допълнителна, както и специализирана в специализираните училища.

В унисон с европейските измерения в общообразователната подготовка, ученикът овладява следните основни ключови компетентности: „български език, чужди езици, математически компетентности, дигитална компетентност, умения за учене, социални и граждански компетентности, инициативност и предприемчивост, културна компетентност, умения за подкрепа на устойчиво развитие и за здравословен начин на живот и спорт“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016).

Като основен участник в различни форми на обучение в социалната роля на обучаем ученикът е оценяван през целия процес на предучилищното и училищното образование. В чл.117 – чл.121 на ЗПУО е описана конкретиката на оценяването на учениците като „процес на установяване и измерване на постигнатите резултати от обучението и нивото на подготвеност на учениците за бъдещата им реализация“; целите на оценяването на учениците, кога се оценяват, чрез какви изпити се оценяват, форматът на оценките. За надеждната информираност на учениците в ролята им на оценявани, както и на техните родители, които се интересуват от резултатите от обучението на своите деца, важна роля изиграва създаването на държавен образователен стандарт за оценяването на резултатите от обучението на учениците (НАРЕДБА № 11 от 1.09.2016 г. за оценяване на резултатите от обучението на учениците).

Новата и иновативна социална роля, в която се налага да влезе ученика при инспектирането на достигнатото качество на образованието в училищната институция, е социалната роля на оценяващ. Тя е изцяло непозната, както за учениците, така и за всички

останали участници в образователния процес. Същността на инспектирането е дефинирана като „процес на изготвяне на цялостна независима експертна оценка на качеството на предоставеното от детската градина или училището образование в определен момент на дейността им и определяне на насоките за подобряване“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016). С интензивните нормативни промени, инициирани от МОН във връзка с инспектирането, се налага отмяната на Наредба № 16 от 08.12.2016 г. за управлението на качеството в институциите. Това поставя процесите на оценяването в дефицит на самооценка, поради липсата на държавен образователен стандарт. Управлението на качеството е непрекъснат процес на „анализиране, планиране, изпълнение на дейностите, оценяване и внасяне на подобрения в работата на детските градини и училищата“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016). На практика всички изброени тук дейности, свързани с оценяването на качеството се извършват чрез инспектиране. Инспектирането се реализира при условия и по ред, определени с държавния образователен стандарт за инспектирането на детските градини и училищата (НАРЕДБА № 18 от 9 септември 2021 г. за инспектирането на детските градини и училищата).

Според д-р Анелия Андреева – директор на Националния инспекторат по образование, качеството е „съвкупност от характеристики на образователния процес, които водят до реализацията на целите и политиките, свързани с: нивото на знания, умения и компетентности; степента на развитие на личностни качества и социални компетентности; удовлетвореността на потребностите на обществото, родителите и учениците“ (Андреева 2019).

Така, според д-р А. Андреева оценяването на качеството е процес, насочен към определяне на степента на съответствие на резултатите от обучението, ефективността на образователния процес и неговото осигуряване с ресурси, в контекста на държавните образователни стандарти.

Съществената разлика между познатата рутинна контролна дейност на РУО и инспектирането от НИО откриваме в поставените пред инспектирането цели за „установяване на степента на изпълнение на държавните образователни стандарти, като се формулира оценка за силните страни в дейността на образователните институции и определяне на насоките за подобряване на дейността им“ (Андреева 2019).

Дефинирани са две основни области на инспектирането: образователният процес и управлението на институцията.

„Областта образователен процес включва: преподавателската и възпитателска дейност; оценяването на резултатите от обучението, като се отчита индивидуалния напредък на всяко дете; подкрепата на децата; взаимоотношенията между педагогическите специалисти; превенцията срещу отпадане от системата на образование. Областта управление на институцията включва: управление на финансови средства, управление на човешки ресурси, професионалните умения и компетентности на педагогическите специалисти, взаимодействието със заинтересованите страни и управлението на физическата среда“ (Андреева 2019).

Как учениците се включват в социалната роля на оценяващи училищната институция? Това се случва още в подготвителния етап на инспектирането чрез метода на анкетното проучване. В рамките на анкетното проучване се разработва инструментариум за изследване на мнението на учениците за осигуреното качество на образованието чрез нарочно изработени за целта въпросници.

По време на същинския етап на инспектирането учениците са едновременно в двете си роли: на оценявани и на оценяващи. В основната им роля на оценявани те се извяват по време на наблюденията и посещенията от инспектиращия екип на урочните и извънурочните дейности. След приключването на наблюденията се организират целеви фокус-групи с различни типове респонденти – участници в образователния процес (родители, педагогически екип, управленски екип, ученици). Именно фокус групите с учениците позволяват те да се извяват в ролята им на оценяващи качеството на образователния процес в няколко направления: като оценяващи качеството на взаимодействията с педагогическия екип, с управленския екип, като оценяващи качеството на информационната и режимната натовареност, на осигурената подкрепа, на позитивната среда в училището, на дейностите за формиране на умения за работа в екип.

Всички резултати от проведените проучвания сред учениците – анкетите и фокус групите – са отразени реално в Електронната система за управление на инспектирането (ЕСУИ).

Чрез използван социолого-педагогическия анализ на отговорите на учениците, участници във фокус групите, са изведени следните силни и слаби страни на качеството на образователния процес в училищата:

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
Взаимоотношенията с учителите, установените приятелски взаимоотношения на уважение и разбиране между учениците и педагогическия екип.	Като недостатъчна се оценява от учениците работата им в екипи и групи. Не са формирани умения за промяна на състава на екипите и смяна на ролите на учениците в екипите.
Създадената позитивна образователна среда в класа и в училището.	Често се констатира липса на изградена училищна система за лидерство. Учениците нямат изградени представи за това какво представлява училищният съвет и за формите на ученическо самоуправление. Споделят единствено за наличието на отговорници в класа за дисциплината.
Учителите съобразяват обема на образователното съдържание с възможностите на учениците.	Недостатъчно развити са училищните дейности, свързани със спорта, здравето и опазването на околната среда. Един път годишно, в началото на учебната година се прави кампания за почистване на училището.
Учителите планират и организират учебните дейности съобразно индивидуалните възможности на	

учениците в средна степен.	
В хода на образователния процес учителите предлагат системно възможности на учениците за задаване на въпроси, когато срещат затруднения или неразбиране на учебния материал.	
Учителите поставят системно задачи на учениците за работа с различни източници на информация. Най-често при изготвяне на презентации се търси информация в интернет, в книги, учебници, образователни онлайн платформи.	
В хода на образователния процес се овладяват умения за вземане на решения и поемане на отговорност за собствените действия, усвояват се умения за коригиране на собствените грешки, за по-добро изпълнение на поставените задачи.	

Предложения на учениците в ролята им на оценяващи качеството на образованието за подобряване на образователния процес

Основното предложение е свързано с увеличаване на присъствената форма на обучение за учениците от гимназиален етап 9, 10,11 клас, които са оцетени, в сравнение с останалите ученици по време на пандемията и най-често са били в онлайн обучение.

Заклучение

От направения опит за „осветляване“ на социалния феномен инспектиране на качеството на образованието чрез изследване на социалните актьори и част от техните социални роли (на оценявани и оценяващи) става ясно, че е поставено началото на нов етап в изследването и оценката на качеството на българското образование. Инспектирането е методът, който позволява оценяването и управлението на качеството на образованието. Това е динамичен, комплексен, сложен и отговорен процес, който следва да се разглежда в контекста на европейската образователна реалност и в конкретните му социални измерения и параметри – като социални актьори, участващи в неговата реализация в рамките на изпълняваните от тях социални роли.

Изследването на социалните актьори, като човешкия фактор в процесите по инспектирането на качеството на българското образование и техните социални роли е неотложна необходимост, която позволява да се даде реална оценка на участието на всеки от тези актьори в оценяването на достигнатото от образователните институции ниво на реализиране на регламентираните държавни образователни стандарти.

Според Адриан Грей, английски кралски инспектор и експерт описал инспектирането в европейските училища в книгата си „Инспектирането и оценяването на европейските училища. История и принципи“, отговорът на въпроса „Защо инспектираме?“ е категоричен: по този начин ние осигуряваме промените на националните приоритети (Gray 2019:180). Националните приоритети се променят, защото обществото се променя, а образованието не съществува в политически вакуум. Ролята на инспекторатите е да рефлектират тези промени на приоритетите като част от демократичната система.

Когато всички социални актьори в цялостния процес по оценяване на качеството на образованието се запознаят с идеите, инструментариума, собствените отговорности и права, регламентиранни чрез социалните им роли в процеса на оценяването, ще стане възможно изпълнението на поставената благородна мисия на националния инспекторат по образование: да използваме социалния феномен инспектиране като „инструмент за позитивна мотивация при повишаване на качеството на образованието“ (Ръководство за инспектиране 2021).

Литература:

1. Андреев, М. 1998. Образование и общество, София: УИ „Св. Кл. Охридски“ [Andreev, M. Obrazovanie i obshtestvo].

2. Андреева, А. 2019. Рамка за инспектиране, София: НИО [Andreeva, A. Ramka za inspektirane].
<https://nio.government.bg/%d0%b8%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%b5%d0%ba%d1%82%d0%b8%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%b5/%d1%80%d0%b0%d0%bc%d0%ba%d0%b0-%d0%b7%d0%b0-%d0%b8%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%b5%d0%ba%d1%82%d0%b8%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%b5/>
3. Закон за предучилищното и училищното образование. 2016. София: Аз-Буки [Zakon za preduchilshното I uchilishното obrazovanie].
4. Михайлов, С., Тилкиджиев, Н. 1996. Енциклопедичен речник по социология, София: М-8-М [Mihailov, S., Tilkidjiev, N. Entciklopedichen rechnik po sotciologia].
5. НАРЕДБА № 11 от 1.09.2016 г. за оценяване на резултатите от обучението на учениците (обн. ДВ, бр. 74 от 20.09.2016 г., в сила от 20.09.2016 г., изм. и доп., бр. 78 от 29.09.2017 г., в сила от 29.09.2017 г., бр. 82 от 5.10.2018 г., бр. 71 от 10.09.2019 г., в сила от 10.09.2019 г., бр. 43 от 13.05.2020 г., в сила от 13.05.2020 г., бр. 77 от 1.09.2020 г., в сила от учебната 2020 – 2021 г.) [Naredba № 11 ot 1.09.2016 za otseniavane na rezultatite ot obuchenieto na uchenitcite].
6. НАРЕДБА № 16 от 08.12.2016 г. за управлението на качеството в институциите (Обн. - ДВ, бр. 100 от 16.12.2016 г. [Naredba № 16 ot 08.12.2016 za upravlenieto na kachestvoto v institutciite].
7. НАРЕДБА № 18 от 9 септември 2021 г. за инспектирането на детските градини и училищата (публ. 17.09.2021 г., обн. ДВ. бр.77 от 16 септември 2021 г.) [Naredba № 18 ot 09.09.2021 za inspektiraneto na detskite gradini I uchilishtata].
8. Ръководство за инспектиране. 2021. София: Национален инспекторат по образование [Rakovodstvo za inspektirane]
<https://nio.government.bg/wp-content/uploads/2021/11/Rakovodstvo-za-inspektirane-aktualizacija-Naredba-18-2021-g.pdf>
9. Biddle, B. 1979. Role theory: Expectations, identities, and behaviors. New York: Academic press.
10. Gray, A. 2019. European School Inspection and Evaluation: History and Principles, Bookworm of Retford.
11. Harnisch, S. 2010. Role theory: operationalization of key concepts, Heidelberg University, Draft Version.
12. Linton, R. 1955. The Tree of Culture. New York.